

به نام خداوند جان و خرد

درس دهم (افق علوم اجتماعی در جهان اسلام)

ویژگی‌های تمدن اسلامی از نظر عبدالحسین زرین کوب:

۱. وارث فرهنگ قدیم شرق و غرب
۲. نه تقلیدکننده صرف از فرهنگ‌های سابق بود، نه ادامه‌دهنده محض، ترکیب‌کننده و تکمیل‌کننده بود.
۳. دوره کمال آن، دوره سازندگی بود (ساختن یک فرهنگ جهانی و انسانی)
۴. اهمیت ترکیب تمدن‌ها است و اساس اسلامی آن، که ارزش جهانی و انسانی دارد.
۵. آنچه این تمدن را جهانی کرده، شوق و اراده کسانی است که خود از هر قوم و ملتی که بوده‌اند، به هر حال منادی اسلام بوده‌اند.

۶. مرکز و قانون اساسی تمدن اسلامی قرآن

۷. در قلمرو جهان اسلام نه مرزی موجود بود نه نژادی، نه شرقی در کار بود و نه غربی.

مهم‌ترین شاخه علوم اجتماعی مسلمانان، علم فقه است.

ویژگی‌ها و جایگاه علم فقه در اسلام:

۱. فقه مسائل اجتماعی را توصیف نمی‌کند، اما درباره چگونگی رفتار اجتماعی مسلمانان و جامعه اسلامی، احکام و قواعدی را مطرح می‌کند.
۲. رفتارها و هنجارهای اجتماعی را ارزیابی و نقد می‌نماید و درباره آن‌ها داوری می‌کند.
۳. ویژگی‌های جامعه مطلوب و آرمانی را مشخص می‌کند.
۴. راه‌های برون‌رفت از وضعیت موجود به سوی وضعیت مطلوب را تجویز می‌کند.

۵. با به رسمیت شناختن تفاوت‌های قومی، نژادی، زبانی و فقهی، این تفاوت‌ها را به فرصتی برای شکل‌گیری امت اسلامی تبدیل کرد.

آرمان‌های اجتماعی فقه اسلامی:

(نمودار درختی شامل: مدارای اجتماعی (۱. مسلمان، ۲. همه کسانی که به دنبال زندگی صلح‌آمیزند)، دفاع از مرزهای اسلامی در برابر تهاجم متجاوزان، تلاش برای تحقق و گسترش عدالت، صلح و دفاع و عدالت)

👉 منظور از دو انقلاب در قرن چیست و نقش فقه شیعه در آن چه بود؟

انقلاب مشروطه و انقلاب اسلامی

۱. فقه شیعه در ایران همواره نقش مهمی در تعیین نوع رابطه مردم با قدرت‌های داخلی و خارجی داشته و در قرن بیستم توانسته است نظریات لازم برای دو انقلاب اجتماعی را پدید آورد.

۲. مقبولیت و مرجعیت علم فقه در فرهنگ عمومی جامعه ایران موجب آن شد که بر اساس این دو نظریه فقهی (میرزای نائینی و امام خمینی)، دو انقلاب اجتماعی در یک قرن در جامعه ایران شکل بگیرد.

👉 دو نظریه فقهی در تبیین دو انقلاب اجتماعی در یک قرن:

۱. در آغاز قرن بیستم، میرزای نائینی با توجه به واقعیت‌های اجتماعی ایران، با استفاده از فقه، نظام مشروطه را تبیین کرد.

۲. در پایان قرن بیستم، امام خمینی نیز با توجه به شرایط اجتماعی، مسئله ولایت فقیه و انقلاب اسلامی را طرح نمودند.

👉 ویژگی‌های جامعه مطلوب از نظر فقه شیعه:

۱. روابط و ساختارهای جامعه با مشارکت و همراهی مردم، عادلانه باشد.

۲. حاکمان و کارگزاران جامعه، عالم به عدالت و عمل‌کننده به آن باشند، یعنی عالم و عادل باشند.

👉 نظر میرزای نائینی در مورد امکان دستیابی به جامعه مطلوب فقه شیعه:

۱. ما نمی‌توانیم ویژگی دوم جامعه مطلوب (کارگزاران عالم و عادل) را که مستلزم تغییر نظام پادشاهی است، تحقق بخشیم.

۲. ولی می‌توانیم ویژگی اول (مشارکت مردم در ساختارهای حکومتی) را محقق کنیم تا مردم از طریق مجلس، سازمان‌ها و ساختارهای اجتماعی را به گونه‌ای عادلانه شکل دهند ➡ مجلس مشروطه

۳. مشروطه که مجلس را برقرار می‌سازد، اگرچه نظام مطلوب در زمان غیبت امام معصوم نیست، ولی بهترین نظام ممکن در شرایط موجود آن روزگار است.

۴. مشروطه به معنای مشروط کردن حاکمان و حکومتی است که در چارچوب مقررات عادلانه مجلس عمل کنند؛ یعنی مردم در مشروطه با کمک مجلس شورا، ویژگی اول نظام اسلامی را محقق کنند.

👉 **نظر امام خمینی در مورد امکان دستیابی به جامعه مطلوب فقه شیعه:**

مردم ایران می‌توانند با مشارکت و حضور فعال خود، جامعه‌ای ایجاد کنند که هر دو ویژگی جامعه مطلوب را داشته باشد:

ویژگی اول (مشارکت مردم در ساختارهای حکومتی) ➡ **مجلس شورای اسلامی** با مشارکت نمایندگان مردم موظف است شرط اول را محقق کند.

ویژگی دوم (کارگزاران عالم و عادل) ➡ **مجلس خبرگان** نیز موظف است شرط دوم را تحقق بخشد؛ یعنی رهبر جامعه را بر اساس معیارهای اسلامی شناسایی و معرفی کند و بر عملکرد او نظارت نماید.

👉 **تعامل عالمان مسلمان با علوم اجتماعی چه پیامدهایی به دنبال داشت؟**

۱. زمینه طرح تقریرات جدید را فراهم آورد.

۲. به متفکران مسلمان امکان می‌دهد که علوم اجتماعی جهان اسلام را گسترش دهند.

۳. علاوه بر توصیف و تبیین مسائل جهان اسلام، مسائل جهانی را هم تحلیل کنند.

۴. برای برون‌رفت از بحران‌هایی مانند بحران آگاهی و بحران معنا راه حل ارائه دهند.

👉 **ویژگی‌های علوم اجتماعی جهان اسلام در مقایسه با علوم اجتماعی جهان متجدد:**

۱. مناسب با معنای علم در جهان اسلام است.

۲. تبیین‌های علمی جهان اسلام به شناخت تجربی محدود نمی‌شود و از منابع عقلانی و وحیانی نیز استفاده می‌کند.

۳. علاوه بر تعامل با داده‌های تجربی و تعامل با ارزش‌ها، هنجارها و آرمان‌های فرهنگی و اجتماعی و تاریخی پیرامون خود، آن‌ها را مورد **ارزیابی انتقادی** قرار می‌دهد.

۴. به‌گونه‌ای مستقل به ارزیابی فرهنگ و تاریخ مربوط به خود می‌پردازند.

۵. همه عرصه‌های علمی را به تنهایی سامان نمی‌دهد، بخشی از آن را به کمک حس و تجربه زیست و بخشی دیگر را با استفاده از وحی سامان می‌بخشد.

۶. اسلام علاوه بر تبیین وضعیت موجود جهان اسلام، درباره وضعیت مطلوب و آرمانی جامعه اسلامی و همچنین جامعه جهانی نیز داوری خواهد کرد و راه‌های برون‌رفت از وضعیت موجود به سوی وضعیت مطلوب را شناسایی می‌کند.

جدول: مقایسه علوم اجتماعی مدرن و علوم اجتماعی جهان اسلام

نوع رویکرد	جامعه‌شناسی مدرن	علوم اجتماعی جهان اسلام
پوزیتیویستی	تبیین تجربی (عقل ابزاری)	تبیین را به تبیین تجربی محدود نمی‌کند.
تفهیمی - تفسیری	تبیین تجربی (عقل ابزاری + تفهیمی)	تفهم و تبیین را در تقابل با هم نمی‌بیند، به این معنا که تفسیر و تفهم را نوعی تبیین می‌شمارد.
انتقادی	تبیین تجربی، تفهیمی و انتقادی (عقل ابزاری، تفهیمی، عرفی)	از ظرفیت عقل نظری و عقل عملی و وحی برای داوری ارزش‌ها کمک می‌گیرد.

👉 کاربردهای علوم اجتماعی جهان اسلام:

۱. قدرت فهم، تفسیر و توصیف پدیده‌های اجتماعی را دارد.
۲. توان تبیین و شناخت علل شکل‌گیری و به‌وجود آمدن پدیده‌های اجتماعی را دارد.
۳. درباره ارزش‌ها، هنجارها و آرمان‌های درون فرهنگ‌های مختلف می‌تواند داوری کند.
۴. درباره جامعه آرمانی سخن می‌گوید.
۵. با توصیف و تبیین وضعیت موجود، راه‌های برون‌رفت از آن را به سوی جامعه مطلوب شناسایی می‌کند.